

ВЛАДИМИР СВИНТИЛА

С ПАЧЕ ПЕРО ПИСА

chitanka.info

В някогашен един околийски музей прекарвах вече трети ден, ровейки се във фондовете. Преди четвърт век и тия работи ставаха. Отида да пиша очерк за музея, приемат ме като свой. И не ме пускат, докато не видя последния инвентарен номер.

А фондовете на нашите музеи из страната са богати, особено на някои. Богати и интересни са и читалищните музейни сбирки по селата, които често съдържат уникали. Дълбоко под краката ни отиват културните пластове, натрупани от миналото. При всяка оран и при всяка копка земята изронва една монета, един връх на копие, един неолитичен идол. Виждал съм селищни могили, където вятърът е отнесъл защитния слой пръст, наслоен от времето, и под самото слънце лежат, сякаш вчера оставени, древните хромели и полирани каменни брадви.

Обичах, като отида в някой малък град, да се заседа в музея. Музейният работник, който обикновено живееше скучно, се радваше на идването на журналиста. Ние ставахме приятели, пишехме си, осведомявахме ме за новите придобивки на музея.

Ето защо Стефанов не ме пусна, докато не ми стана ясна историята на неговия край: от неолита до партизанското движение.

Вечерта, като седяхме на кана маврудово вино в неговия кабинет в сградата на музея, той каза:

— Видя ли псалтира и евангелието от средата на XVIII в.? Това са късни преписи и за това не ги прибраха от Народната библиотека в София, оставиха ги. Но там гледаха само тяхното значение за филологията. От гледна точка на калиграфията това са шедьоври. Полууставът, на който са написани, е образец, заглавките и канцовките са дело на човек с висок художествен вкус и изключителни умения. И те са дело на граматик Недю, който оставил една приписка за себе си.

Свободните граматичи ги е имало винаги, но те са се увеличили особено през средата на XVIII в. Тогава, както знаеш, бурно се разпространява писмеността. Причините са и в пробуждането на народностното съзнание, но причините са и другаде. Голямото развитие на манифактурата предизвиква в цяла Европа нуждата от образование. Манифактурата значи работи за големия пазар, дори за световния. А затам е необходимо грамотност. Сметки, търговска кореспонденция.

Както знаем, през този век у нас се ражда епистоларната литература, т.е. писмото. До това време то фактически е непознато на хората. Писма са писали само царете, с дипломатически цели или висшите духовници. Вярно е, че в Русия писмовната литература е много по-стара. Новооткритите брестови грамоти в Съветския съюз показват раждането на един удивително ранен епистоларен стил.

Но у нас културата на писмото се ражда именно тогава. През 1750 год. един битолчанин написва първото ръководство как да се пишат писма. Изкуството на частното писмо е било преподавано и в килийните училища. Епистолагафия е преподавал и младият Неофит Рилски. На това се дължи дългата преписка със Захарий Зограф, който е бил отличен ученик на Неофит в писмовната проза.

Припомням ти това, за да ни стане по-ясна епохата, в която е работил граматик Недю, от когото има запазено и едно писмо в тукашния манастир. В писмото той иска да му се плати преписания от него за братята псалтир. Вероятно за това е запазено — като документ, че са платили.

Но нека се върнем към писмото.

Писмовната проза, практиката да се пишат писма е променила много неща в света на индивида. Получаването на писмо и писането на писмо е било голямо събитие. И за едното, и за другото е научавал целият град. А именно, че Иван получил от Драгана^[1] писмо и на писмото пишело еди-какво си. Пък Драган отвърнал еди-какво си.

Писмеността навлиза широко в ежедневието. Пишат се търговски писма. „Тази година черниците станаха добре, та много буби ще гледаме. Готвим долапите. Ти говори с търговците от Кишинев колко свила ще пратим и каква.“

Ражда се и българският нотариат. Почват да правят писмени завещания. Създават се първите писмени договори, подписани от десетина мартири, т.е. свидетели. В Жеравна в българската община, цяло чудо, се прилага Юстиниановият кодекс.

Външната търговия, в която българите вече имат голямо участие, създава нуждата от разпространение на образованието. Ето защо външната търговия е била монопол на един търговски патрициат в Източното Средиземноморие, патрициат, състоящ се от гърци, ерменци, евреи, араби. Този монопол не е било лесно да бъде разбит. Лоциите са били на гръцки и арабски, на гръцки и арабски са говорили

капитаните на корабите. Навсякъде в пристанищата е бил нужен един от двата езика. Заедно с българския у нас почнали да учат гръцки с познатите явления на елинизацията. Но славянската грамотност се ширела също така.

Нахлуващите в страната средства, постъпващи от външната търговия, са причина да възникнат тия чудесни градове: Копривщица, Карлово, Боженци, Банско, че и много други. Заедно с къщите почнали да строят и нови черкви. А черквите, те имали нужда от богослужебни книги. Кой ще ги препише? Малцина били грамотните сред монашеството. Така се създаде професията на свободния граматик, на този първи интелектуалец у нас, който живеел от умствен труд.

Ръкописи се създавали главно по поръчка. Но имало и пазар за ръкописите. Такъв е бил Солни пазар в София. Книжарници, разбира се, е нямало. Терзиите се занимавали с покупка и продажба на ръкописите, както и на старопечатните книги. При тях човек винаги можел да намери някой том, печатан в Киев или Москва. И там можело да се купи някой препис на дамаскин. Дамаскините са ги купували частни лица, а евангелията — църквите. Търговците и занаятчиите лудо обичали дамаскините и александриите и на чаршията кажи-речи, всеки имал своя дамаскин. Но библиотеки, разбира се, не правили. Тия книги стрували стотици грошове. Тогава си ги разменяли.

А колко е трябвало на човека да прочете в онова време? Който е чел Александрията и един дамаскин, е бил мъдър. При него са ходили да се съветват.

Това оживление на книжния пазар, непознато преди, дало възможност на граматичите да съществуват. Естествено, те са се занимавали и с друго. Този граматик Недю гледал лозя. А през зимата седял в одаята си и докато е светло, преписвал евангелието, псалтира, осмогласника.

Някои от граматичите се занимавали с терзийство. Помни се, че преводачът на Халимата, т.е. „Хиляда и една нощ“, чийто ръкопис не бил отпечатан, но бил четен в града, бил терзия. Седи си, кръстосал крака по турски, пред него на една твърда възглавница сложен тефтерът, до тефтера — книгата на гръцки. Прочете терзията една гръцка фраза, направи двајсет бода, а междуременно прехвърля в главата си фразата на български. И когато българската фраза стане

готова, отвори терзията дивитя и запише бързо-бързо на тефтера фразата, докато не я е забравил.

Преписвали и странни книги, всякакви. В Сливен Топал Стоян имал „Саломоникията“, ръководство как да се заклинават духове. Събирал той вечер духовете, но веднъж караконджолите го хванали и го хвърлили от чардака. Така окуцял. Но не оставил „Саломоникията“.

Грамотността изменила много нещо в съществуването на индивида. Почнали да търсят грамотните хора и да ги тачат. Търсен бил граматик Недю заради красивия си почерк, заради чудните си заглавки и плетеници, с които украсявал ръкописите. И ако на друг граматик за препис на евангелие давали сто и петдесет гроша, на него давали триста.

Една зима цяла стоял при монасите в манастира и там преписвал едно евангелие. На него оставил приписката: „Писах с паче перо и с велико усърдие, защото е голямо невежеството ни, а светлина е потребна на хората!“

Ти може би си представяш граматик Недю като старец на преклонна възраст? За него са останали много спомени. Бил, тъй да се каже, светски човек. Яздел на такива коне, че турците два пъти искали да го убиват. Не можело българин да язди на арабски ат. Пък ата си той хранел със стафида. Ходел винаги с болярска носия и с чизми, каквито тогава рядко се срещали. В силяха му, щръкнал като пищов, се подавал дивитът. Да видят всички, че е грамотен човек, да му признаят силата.

Когато българи се съдели пред кадията, викали него за талмач. Тогава кадиите не били заседнали хора, скитали като поклонници. Дойде в града кадията, кондиса при някой българин, да е хаджия искал, седне под асмата, потопа в един леген краката си и почне да съди. И като свърши всички давии, т.е. делата, качи се на ата си и със слугата потегли за съседния град. Кадиите обичали граматик Недю, защото знаел правилно езика им, говорел „чисто турски“.

Станало така, че не стар заман той преписал зографската история. Преписът не е запазен, но сигурно е била тя.

А ето как станала цялата работа.

Веднъж по портите на граматик Недю някой изтропал силно с юмрук: „Отвори, стопане, божи хора сме!“

Решил стопанинът, че са просещи по селата калугери с таксидиота, и скочил да им отвори. На вратата стоели два монаси,

високи и двамата, с червени бради и двамата, синеоки и двамата. Граматик Недю не ги познавал. А не ги познавал, защото те идели от Света Гора, където той не бил ходил.

— Поп Йовко ни прати при тебе, че при него е тясно, пък при тебе било широко. Ще ни пуснеш ли у дома си, ще дадеш ли подслон на божите хора?

— Има си хас! — Недю граматик им се зарадвал. Монасите много пътували, много виждали различни неща по земята и много знаели.

И ето ги тримата високо на чардака, на ниската софра да си пият в бели филджани ракията.

Разказали двамата братя за всички чудотворни икони, за които напоследък се чуло, говорили за латинския и за немския крал, без да знаят, че тия двамата отдавна ги нямало вече, говорили за руската царица, православната Елисавета, която също била отдавна покойница.

— А в манастира при нас се откри една книга — казал един от монасите. — Не се знае кой я е писал и кога. Хортува книгата за това, кога българите са въздигнали своето царство, кои царе са имали и какво са правили царете им. И понеже ти си граматик на граматичите, така чухме за тебе, носим ти я да я препишеш. Братята ти провождат сега сто гроша и сто гроша ще ти пратят напролет. Ама да я направиш хубаво, да бъде православна, червенослова, да не бъде чернослова като протестантските.

Под червенослова братята разбирали, че тя трябва да бъде с червени заглавки и канцовки, в старата славянска традиция.

Бръкнал един от братята в торбата и извадил книгата, увита в ленено платно.

Поел книгата граматикът и се зачел в нея. И бил удивен от първите думи. В книгата писало, че българите имат царство, по-древно от царството на Александър Македонски.

— Ще я препиша — рекъл — веднъж за вас, веднъж за себе си.

Останали братята три дни в дома му. През деня шетали по манастирска просия из града. А вечер, седнат на чардака и си пият с Недю ракията. И все за книгата си говорели.

Щом ги проводил да си вървят, Недю се заел на работа. Най-напред почнал да прави тефтера. Писарите тогава сами нарязвали хартията, подшивали я и я подвързвали. Сами си приготвяли

мастилата, сами скубели патиците, а те гледали всички едри патици с дълги пера, които и сега тук наричат „писарски“. Три дни граматик Недю шил, лепил, майсторил книгата, на която щял да пише. И на четвъртия, като се помолил на свети Спиридона да води ръката му, да не прави грешки, че грешките на граматика са като греховете на обикновените хора, та и по-големи, заловил се на работа. Седнал по турски на земята на едно чердже, сложил твърдата възглавница пред себе си, сложил на нея новата книга, сложил от една страна книгата, дето ще преписва, от другата дивитя и започнал.

Преписът, разбира се, е най-доброто четене. И като се има предвид, че неговият препис бил бавен, калиграфски, може да се досети човек, че преписвачът обикновено научавал книгата наизуст.

Писал Недю до икиндия, а по икиндия обул нови калеври, препасал ален пояс, сложил ален фес, взел божигробската тежка броеница в ръка и тръгнал за църковното кафене. И както седнал на миндера и казал на майстора да сложи и да свари едно татлъ-кааве, до него седнали веднага от двете му страни поп Йовко и даскал Серафим и запалили дългите чибуци. И казал даскалът:

— Кажи Недю, каква книга преписваш, че и нам се иска да чуем. Оставили ти братята книга една, пък ти три дни не си излязъл от къщи. Кажи какво пише в книгата: ще си ходят ли скоро турците, ще ги удари ли московецът? Кажи, просвети ни.

— Книгата — рекъл Недю — се казува „История“, ще рече разказ е за съдбите на народите. Пък тази е за българската съдба. Многострадален е народът български.

И си хортували тримата тихо. Пушили си сладко чибуците, пиели си сладкото кааве и сладко си хортували.

На другия ден даскал Серафим и поп Йовко седнали при него на чардака. И така всяка вечер. Каквото препише през деня граматик Недю, чете го по икиндия на двамата първенци.

Така е. Интересът към българската история предшества Паисий. Партений Павлович и Пимен Софийски, както и някои от арбанашките граматичи и свещеници, де що намерили хрисовул или друг писмен паметник от българската история, преписвали го и към преписа прибавяли понякога и приписка. И в нашия град знаели това-онова за миналото на България, но цяла история, разбира се, не били чели.

Даскалът и попът загубили съня си, ходели като замаяни из града и забравяли на хората „добро утро“ и „добър вечер“ да казват. Така че на втората седмица всички българи в града били посветени в тайната. Какво, че Недю граматик преписва тайна книга, която светците Георги и Димитър, преоблечени като монаси, му донесли. За това били с червени бради и със сини очи и двамата — защо току-що били слезли от иконите си. А дето ходели по просия, не било за просията, а за да проверят помнят ли българите рода си, знаят ли езика си, или са го забравили.

И почнали да се стичат нашенци при двамата зографи в града, да им поръчват двойната икона: как светците на коне препускат над българско с копия в ръцете. Тогава тази икона придобила голямата си популярност в нашия град.

Поп Йовко все правел молебени на двамата светци да дадат здраве на граматика, да не се разболе нещо, да не остане книгата, светата книга непреписана. А даскал Серафим, като учел на грамота момчетата в килията, разправял им за битките на царете. За страшния Крумов пир, за Симеона как стигнал при Цариград, за Асена, който бил гърците. И така картинно разказвал, че учениците му виждали през килията да преминават мъже на крилати коне със саби, греещи като пламък.

В града ни имало малко турци и те не доловили колко тревога има в душите и в погледите на българите. Всички питали, всички за това говорели. Всички искали книгата да чуят.

И тогава свещеникът се решил на светотатство. Рекъл отец Йовко: „Грехът е мой, господи, съди ме на страшния си съд“. И ето какво направил. След службата на амвона застанал граматик Недю и почнал да чете книгата на вярващите. А в църквата, както знаеш, може да се чете само божествено слово.

И понеже било полутъмно, до граматика застанали от лявата му страна даскал Серафим, а от дясната сам поп Йовко. Държели в ръката си по една дебела восъчна свещ да му светят. А граматикът имал хубав глас, четял напевно, както се чете евангелие, и вярващите се кръстели на словата на българската история. Какво разбирали, какво не разбирали, а всички се кръстели, ридаели, прегръщали се. Велика била радостта и велико ликуването в града ни.

Градът четял историята. Събирали се майсторите на приказка пред вратите на дюкяните, разказвали за чудесата на историята, а калфите, клекнали до тях в кожените си престилки, гледали удивено със сините си очи под русите перчеми и с пръст в устата, което е знак за безгранично учудване.

На Недю гледали като на свет човек. Мине ли през чаршията, ще му станат на нозе, ръката му ще целуват, пишещата. С такова уважение бил обграден.

И когато на пролетта калугерите не се явили повече, кой знае бедните къде са били ограбени и убити, всички били твърдо убедени, че това не са били никакви калугери, а самите светци. Така у Недю останали три книги. Едната оставил за себе си, другата дал да се пази на светия престол, до напрестолния кръст и евангелието, а третата дал в манастира.

Никога градът не забравил времето, когато граматик Недю преписвал историята. И дълго време това събитие било основно. Казвали така: „Пет лета, преди Недю да препише книгата“ или „Има-няма пет години, след като Недю книгата писа“.

И станало така, че почнали да идват от други градове и от манастирите да искат да им се препише тази история. И Недю граматик преписвал и преписвал. Пет преписа направил, които не са се запазили, но за които се помни.

Недю граматик доживял дълбока, патриаршеска старост, заграден от внуци и правнуци. И всички смятали, че това, разбира се, е награда от бога за добрите му дела.

С Недювия препис в ръка градът се ободрил. Не че се оправил кой знае колко халът му, но в душите на хората заживяла благословената надежда. Защото който народ е имал държава, може да я въздигне пак. А казвали нашенци: „Ще се въздигне българското име и пак свети Георги ще го води“.

Оттогава почнал един глад за учение. Усладил им се хлябът на знанието. Залягали нашите и за училището, и за църквата. Не се пазарели вече с даскал Серафима, както по-напред. Проводили хора до Киев да докарат богослужебни книги. Донесли минеите навръх Димитровден в дисаги на две магарета и на мегдана искали нашите попът да ги отвори пред всички, да видят какви са славянските книги.

Граматик Недю заровили, но не го забравили. И не можели да го забравят. Като по някакво чудо на гробищата неговият гроб бил винаги обрасъл с гъста тъмнозелена трева, веднага се виждал сред другите. И това явление обяснявали с факта, че неговата душа имала повече сила от душите на другите. Просветена била душата на стария граматик писар.

Като умрял, не го погребали с дивитя. Оставили дивитя в храма. Там той се пазеше допреди пет години, откъдето го взехме. Той е изложен в раздела за Възраждането и старите хора от града идват да го видят. А вече идват и младите. Радват се на дивитя, с който е била преписана историята. Самите преписи не са запазени.

Ние ходихме с уредника на гроба на граматика. Един огромен кръст, от тия, които наричат „победни“, бе възправен над бедния писарски гроб. Едно дърво се зеленееше до кръста. А на дървото една птица пееше и нареждаше историята на живота, който е целият от надежди, радости и преодолени скърби, красив като полуставното писмо на граматик Недю, красив като думите на надеждата и неустрашимостта.

[1] Запазен е правописът на думите както на хартията. — Бел.кор.ел.изд. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА



<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.